

Kommunikation og Diskurs. Indledning

Af Hans Elbeshausen

Ein Denken über dem Sprechen, eine Logik über die Sprachlehre hinaus, einen Logos über die Worte hinaus, Ideen über die Dinge hinaus gibt es so wenig wie eine Lebenskraft über dem Lebendigen, wie eine Wärme über der Wärmeempfindung, wie eine Hundheit über den Hunden...

(Fritz Mauthner)

Sprogets ambiguitet

Da Fritz Mauthner i 1901 fremlægger sit store sprogskeptiske opus „Beiträge zu einer Kritik der Sprache“, giver han på eksemplarisk vis udtryk for, at sproget befinder sig i en fundamental krise: virkeligheden lader sig – så hans påstand - ikke længere begribe ved hjælp af sproget. Ord, begreber og kategorier oplyser ikke, men mystificerer. Afmagt og fremmedgørelse overfor de sociale, kulturelle og videnskabelige udviklinger og en foragt for sproget, der ikke formår at rumme de sociokulturelle forandringer, præger Mauthners syn på virkeligheden og sproget.

Han er imidlertid ikke alene om at formulere dette ubehag ved sproget. Også Husserl, Simmel, Kafka,

Hoffmannsthal eller Rilke beretter, hver på sin måde om, at sproget ikke længere stemmer overens med den oplevede virkelighed. Med det moderne gennembrud bygger sproget, dets grammatik og konventioner, tilsyneladende ikke længere bro mellem verden og bevidsthed. Sproget opleves som et selvstændiggjort medium, der påtvinger den enkelte et bestemt syn på verden. Sprogkritikken er også et opgør med Humboldts sprogfilosofiske idealisme og én udvej af den grundlæggende sprog- og kommunikationskrise. På den ene side ser vi forsøget, at blotlægge de værdidomme, der er indeholdt i modeller, begreber og teorier. På den anden side ender den fundamentale sprogkritik i fornægtelse af sproget. Tavshed eller stilhed bliver et centralt motiv i den europæiske filosofi og litteratur.

Denne grundlæggende usikkerhed og skepsis over for sproget er sprogkritikken ikke ene om. Allerede i antikken findes der en udbredt mistillid til den figurative tale. Retoriske figurer, specielt ordspil, metaforer og metonymier, regnes ikke til den sandfærdige, men til den kunstfærdige tale, der fremkalder illusioner og forblindelse. Platons hulelignelse er nok blevet den mest indflydelsesrige metafor om den fi-

gurative tales forførende og vildledende kraft. Mennesker lader sig blænde af ord og forveksler imagination med sandhed. Platons kritik af den figurative tale har efterladt nogle kraftige spor i den vestlige kultur og idehistorie.

I den empiriske tradition (Bacon, Hobbes, Locke) f.eks. holdes fast ved tanken om den sande tale. Den figurative tale slås i hartkorn med dagligdagens sprog, fordi der i begge tilfælde er tale om et flertydigt, vagt og subjektivt sprog. Bestræbelserne går så ud på at rense sproget fra dets flertydigheder, fejlslutninger og vaghed gennem sprogekritik. Det sker ved at bruge logikken som modellen for et universal- eller kunst-sprog. Hvor dette ikke er muligt, går anbefalingen ud på at den figurative tale helt skal undgås.

Den empiristiske sprogekritik orienterer sig mod logikken og udvikling af meta- eller kunstsprog, men holder fast ved tanken at talen kan være sand. Saussure og den strukturalistiske lingvistik opgiver søgen efter sand tale og opfatter sproget som et socialt fænomen. Sproget er blevet til et symbolsystem, som mennesker på et dybdestrukturelt niveau har tilfælles. Symbolerne bruges til at give mening (italiesætte) til den ydre verden. Men fornemmelsen af flertydighed blev af den grund ikke mindre. Saussure fremfører at relationen mellem symbolet og den ydre verden er arbitrært og at al betydningstilskrivning er kontekstbetinget. At symbolet er arbitrært er ensbetydende med at det fungerer på grund af en overenskomst mellem dets brugere. At al betydning er kontekstbetinget medfører at selve symbolet bliver mangetydigt – en kvalitet, der kommer til udtryk i at der skelnes mellem denotation og konnotation. Saussure prøver på at undgå sprogbrugens mange kontekst- og betydningsvarianter. Hans interesser gælder derfor sprogets strukturelle aspekter. Spændingen mellem sprogsystemet (langue) og sprogbrug (parole) ophæver Saussure ved at påstå, at det er sprogets struktur, der er et socialt fænomen, fordi den er fælles for alle medlemmer af en sprogfamilie. Ordnes betydninger findes således ikke i, men imellem ordene. Talehandlinger betragter han som en individuel variation af sprogets dybdestrukturer. Der skul-

le gå adskillige årtier, før sociolingvistikken for alvor ryddede Saussures strukturalistiske kortslutning af vejen ved at pege på, at også individets talehandlinger følger sociale mønstre.

Wittgenstein radikaliserer tanken om sprogets sociale forankring yderligere og gør konsekvent tveetydigheden til udgangspunkt for hans sprogsyn. I ”Philosophische Untersuchungen” (1977), skrevet i perioden mellem 1937 og 1945, kommer han frem til den indsigt, at sprogets funktion og ordenes betydning ikke lader sig abstrakt bestemme. At tale et sprog er del af en social handling eller en livsform, hvor ordenes betydning direkte er relateret til den livsform, de bliver brugt i. Bliver ordet ”cigaret” brugt indenfor militæret, er der tale om en bestemt interaktionsform. Brugen bliver en anden og ordet får en anden betydning, så snart der er tale om en forespørgsel til en bibliotekar. Ordene er ifølge Wittgenstein ikke kun kontekstrelaterede, der eksisterer også et situationsspecifikt set af regler, som brugeren skal kende for at kunne deltage i interaktionen og forstå dens betydning.

For at finde frem til ordenes betydninger, er man ifølge Wittgenstein nødt til undersøge, hvordan ordet bliver brugt i de respektive livsformer eller livsstile. Det vil sige, at der findes lige så mange betydninger som der findes livsstile. Sprog og livsform er en umiddelbar enhed; han bruger begrebet *sprogspil* for at understrege at sproget er regelbundet. Sprogspil kan defineres som den symbolske interaktion mellem mennesker og som de regler, der gælder for en bestemt sproglig praksis og de dertil knyttede handlinger. Med sprogspil-konceptet har kommunikationsteorien lagt den opfattelse bag sig, at sproget fungerer som et reservoir af tegn og bærer af informationer (Schmidt 1996). Den begynder at interessere sig for, hvordan sproget bruges i situationer og hvad det bruges til.

Wittgensteins sprogspil-koncept spiller en nøglerolle i udviklingen af et ikke-reduktionistisk syn på sproget; analyse af sprog og kommunikation begrænses hverken til lingvistikken eller sprogfilosofien. Spro-

get konstitueres socialt og betragtes som del af den sociale virkelighed samtidigt med, at samfundet opfattes som værende sprogligt determineret. Med andre ord er der her både tale om en *linguistic turn* i filosofien og socialvidenskaben og en *social turn* i lingvistikken. Som nøgleperson ud over Wittgenstein vil jeg i denne forbindelse anføre Austin, der med sin bog "How to do things with words" (1962) havde stor indflydelse på udvikling af den samfundsrelaterede kommunikations- og sprogforståelse. Men også i diskursanalysen og sociolingvistikken bliver det understreget, at sproget ikke kun er et medium men ligeledes et agens, der påvirker og bliver påvirket af samfundets sociale strukturer.

Når synet på sproget bygger på, at der er mange sprogspil, så er det kun følgerigtigt, at kommunikationsteorien tager udgangspunkt i usikkerhedsrelationen mellem sprog og verden. Sprogspillets socialt betingede mangfoldighed bliver analysegenstanden i kommunikationsteorien og diskursanalysen, fordi mangfoldigheden er en empirisk kendsgerning. Dette perspektiv udgør en forudsætning for en erkendelsesteoretisk relativisme. Når man forestiller sig, at alle de eksisterende sprogspil er lige gyldige, betyder det, at intet sprogspil er mere sandt, mere fornuftigt eller etisk mere korrekt end alle andre på et givent tidspunkt eksisterende sprogspil. Med Wittgensteins sprogspil-koncept kan man afvise tanken om, at der eksisterer universelle regler for talehandlinger. Sandhed og retfærdighed er knyttet til lokale livsformer, ikke til en universel livsform. Sprogspillets implicite relativisme afvises blandt andet af Habermas, som i sin diskursetik understreger, at diskursen er den kommunikative handlens universelle refleksionsform. (Habermas 1991, s. 155)

Den kommunikationsteori, der gennem sin metaforiske prægnans på den mest eftertrykkelige måde har præget vores syn på kommunikationen, er Shannon og Weavers (1949) matematiske kommunikationsmodel. Kommunikation defineres som gensidig forståelse, der bliver sandsynlig, når den uforstyrrede transport af signaler mellem afsender og modtager muliggøres. Som succeskriterier nævnes følgende:

modtageren må kunne opfange de afsendte signaler, må tilskrive dem en informationsværdi, udlede den samme betydning af informationerne som afsenderen har lagt i budskabet for derefter at handle i overensstemmelse med det afsendte budskab.

Lad os antage at kommunikationens tekniske side kan løses og de signaler, der bærer informationen, er nået uforstyrret frem til modtageren, så har man på ingen måde løst kommunikationens mere grundlæggende problem: afsenderens semantiske univers er ikke identisk med modtagerens; ord vil aldrig have det samme betydningsindhold for forskellige mennesker. Derfor kan man heller ikke forvente, som Shannon og Weaver gør, at information og betydning er identiske størrelser. (Fiske 1990, s. 7) Usikkerhed og tvetydighed forbliver en del af kommunikationsprocessen, selv når de signaler, der bærer informationerne, lader sig uforstyrret transportere fra A til B. Så snart modtageren ikke er et teknisk apparatur, der bare registrerer signaler, så er kommunikation ikke længere en lineær, men en dialogisk proces. Og det er her, processens ambiguitet slår igennem.

På denne baggrund vil det ikke være forkert at påstå, at Shannon og Weaver ser kommunikation som overførelse af signaler og ikke som en signifikationsproces. Men modellen har næret illusionen om, at semantisk betingede tvetydigheder kan lade sig fjerne ved hjælp af en bedre teknik. Dette syn er imidlertid problematisk, fordi sproget reduceres et værktøj eller en form for socialteknologi, der bruges til at styre samfundets udvikling eller at rette op på fejl og skævheder. Både i Roy Langers og Mikkel Christoffersens artikler gendrives dette socialteknologiske kommunikationskoncept. Det påpeges i artiklerne, at modtageren ikke er en slags container bestående af informationspakker, men selv er med til at adaptere information og generere betydning.

Roy Langer kortlægger i artiklen "Fra kulturformidling til kulturmødesteder: Social interaktion med kommunikationsnetværk" de regler, der konstituerer sprogspillet: "kommunikationsteorisk analyse af interkulturelle kulturmøder". Når man sammenlig-

ner massekommunikationen med netværkskommunikationen, så tydeliggøres også forskellen på den måde, hvorpå interaktionen mellem etniske grupper konceptualiseres. Massekommunikationen ser immigranter som en homogen gruppe, der direkte lader sig påvirke af relevante budskaber, bare formidlingsformer er adækvate og kanalerne rigtig valgte. Teorien om kommunikationsnetværk tager til gengæld udgangspunkt i, at migranter altid er tilknyttet forskellige netværk; gennem disse netværk modificeres, modereres eller afvises de udsendte informationer. Kommunikationsteoriernes metodologiske præmisser er bundet til forskellige sprogspil og benytter sig af de dertil hørende kommunikative strategier. Massekommunikation, informationsformidling, afsenderorientering og push-strategier udgør én klynge; netværkskommunikation, kommunikationstilbud, modtagerorientering og pull-strategier en anden klynge. Modsætninger mellem kulturformidlingens og kulturmødets kommunikationskoncept viser tilbage til det senmoderne samfunds syn på kultur og integration. Kulturel mangfoldighed kræver et sprogspil og et integrationskoncept, der adskiller sig markant fra de sprogspil, der udspringer af forestillingen om nationalt homogene kulturer.

Mikkel Christoffersen diskuterer i artiklen ”Innovationsdiffusion” de kommunikationsteoretiske antagelser, der ligger til grund for spredningen af tekniske og sociale innovationer i organisationer og sociale systemer. Kommunikative push-strategier, brugt i for eksempel sundhedskampagner, menes ofte ikke at slå an, fordi kommunikationens indhold ikke i tilstrækkeligt omfang er en del af modtagerens livsverden. De giver ingen mening, selv om de i sig selv er meningsfulde. Der sættes imidlertid også spørgsmålstegn ved Rogers og Kincaid’s kommunikationsmodel (1981), der ligger til grund for den klassiske innovationsdiffusionsteori. Konvergensmodellen, der bygger på et ret nuanceret informationsbegreb, tager dog tilsyneladende hverken højde for sprogets ambiguitet, usikkerhedsrelationerne i den sociale interaktion eller de magtstrukturer, der påvirker fornuftig meningsdannelse. De i artiklen diskuterede kommunikationsmodeller, der til syvende og sidst

bygger på en teknisk rationalitet, slår ikke til og skal, ifølge artiklens konklusion, derfor suppleres med mere socialkonstruktivistiske tilgange for at forklare diffusion af innovationer. Baggrunden for dette argument er, at opdelingen af innovationer i en materiel dvs. objektiv entitet og dens betydning kun fører til suboptimale kommunikationsstrategier. Innovationen er lig med den betydning, den har i den enkeltes betydningsunivers.

Kommunikation og Diskurs

Når sproget på den ene side ikke lader sig adskille fra verdenen og dermed bliver et socialt fænomen, så er det ikke længere det neutrale medium, der garanterer, at verdenen er transparent for os i sproget. Det var denne indsigt, der udløste fortvivlelse hos sprogkritikerne som Mauthner eller Hoffmannsthal og inspirerede fænomenologerne som Husserl eller Heidegger til at se på verdenen som den forekommer os at være. For dem er betydning således ikke noget der findes i tingene, men konstitueres i sproget eller bevidstheden. At hente tingene ind i sproget, ved at sige, at de konstitueres i sproget, skaber for sprogbrugeren imidlertid en paradoksal kendsgerning. Sproget opfattes som det medium, der bruges til at konstituere betydning, samtidigt med, at tingene er kun tilgængelige for os i sproget. På denne baggrund er det tvivlsomt, om vi taler et sprog eller sproget taler gennem os. Heidegger (1959) påstår ligefrem at vi kun gennem sproget har tilgang til erkendelsen. I dette perspektiv menes med kommunikation både at tale om noget og at konstituere den forståelsesramme, der gør vor tale meningsfuld.

Trine Schreiber diskuterer i sin artikel sprogets betydningskonstituerende funktion nærmere. Hun tager udgangspunkt i begrebet *informationsbehov*. Således er det artiklens grundlæggende antagelse at informationsbehov ikke fortolkes som en psykologisk disposition hos den enkelte, men som en dialogisk relation mellem to eller flere informationsøgende. I denne sammenhæng er det afgørende at se nærmere på informationsbehovets kommunikative fundering og diskursive baggrund. Det fremhæves således, at

betydningsdannelse er et kollektivt fænomen, der på den ene side bygger på fortolkningsmæssige repertoarer. Fortolkningsmæssige repertoarer beskrives som en kommunikativ folie, der har indflydelse på talen og dialogen, der ligger til grund for identificeringen af informationsbehovet. Da identificeringen af informationsbehovet er dialogisk forankret, understreges der på den anden side, at fortolkningsmæssige repertoarer godt kan rekonstrueres i og gennem kommunikationen. Der er således ikke tale om kulturelle eller sproglige dybdestrukturer, der virker bag ryggen på de i dialogen involverede parter, men om et dialektisk forhold mellem strukturelle og dialogiske elementer i kommunikationsprocessen.

Sprogets betydningskonstituerende funktion ledsages af en række andre funktioner (Jakobson 1960/1979), her iblandt den metasproglige. Den metasproglige funktion er udtrykket for sprogets refleksive potentiale. Refleksion forudsætter afstand. Ved at træde ud af kommunikationsprocessen, kan sprogets ambiguitet, misforståelser og uklarheder blive til et tema og en genstand for refleksion. Men først en metodisk funderet ramme lader den metasproglige funktion udfolde sig helt; metasproget er i sidste ende det værktøj, der gør, at den kommunikative handling fører til gensidig forståelse. Sprogkrittikkens ønske er at nå til et mere præcist sprog. Til den psykoanalytiske samtale knyttes håbet om at blive fri for uhensigtsmæssige handle- og tænkemåder. Gennem den hermeneutiske samtale regner vi med at opnå en dybere forståelse af teksten og dens kontekst. Ideologikritikken skal hjælpe os med at blive frie fra hjernesvind og videnskabskritikken blotlægger værdidomme og erkendelsesinteresser. Diskursteorien rummer blandt andet en analyse af relationen mellem viden og magt. Til disse refleksionsrammer hører et tilsvarende metodisk instrumentarium, der rækker fra tekstkritik til magtanalyse.

Kommunikation rummer således et paradoks. Som fortløbende refleksionsproces omfatter kommunikation den afklaring, der er nødvendig, når tingene ikke længere er autonome og af den grund heller ikke åbenbarer deres betydning for os (Foucault 1974).

Forstået som sprog er kommunikation det medium, betydninger konstitueres i. Som medium er kommunikation således underlagt sprogspillet mangetydighed, der imidlertid afklares ved hjælp af sprogets metasproglige funktion. Man kunne klage over, som Latour (1993) gør, at vi med den refleksive kommunikation fjerner os for meget fra objekterne eller traditionerne. For benævnelse og refleksion medfører ikke kun større viden, refleksion tilfører tingene hver eneste gang et nyt lag af betydninger, som så igen kræver benævnelse og refleksion. Den refleksive kommunikation bliver en nødvendighed for at finde frem til de socialt betingede regler, sprogspillet bygger på.

Et lignende paradoks findes i relationen mellem data, information og betydning.

Artiklerne i temanummeret *Kommunikation og Diskurs* spænder vidt, både hvad indhold, teori og metode angår. Fælles for artiklerne er imidlertid, at de i deres udgangspunkt reflekterer forholdet mellem diskursiv og social praksis, kultur og samfund samt sprogets refleksive potentiale i det senmoderne samfund (Beck/Giddens). Fælles udgangspunkt er en eller flere af de efterfølgende punkter:

- sproget har ikke sin oprindelse hos den enkelte, selvom jeget taler sproget
- kommunikation er en åben og ikke styret proces udgangspunktet for al kommunikation er ønsket om at blive forstået
- forståelse bygger på en livsform, flere mennesker deler med hinanden
- kultur er kommunikationens hukommelses- og selektionsværktøj
- diskursanalyse er en metode til at undersøge kommunikation
- tekster eller genrer opfattes som del af en specifik social praksis

Formålet med temanummeret *Kommunikation og Diskurs* er at vise diskursanalysens potentiale som en metode til at reflektere over kommunikative be-

givenheder, deres indbyggede dynamik og socio-kulturelle ramme.

Diskursanalyse som metode

Relationen mellem diskurs og kommunikation trænger nok til at blive uddybet, da der findes en del forskellige tilgange til diskursanalysen. Diskursbegrebet omfatter forskellige socialkonstruktivistiske positioner, samtidigt med at diskurs også står for den mængde tekster, der i tidens løb er produceret om et bestemt emne. En informativ redegørelse for diskursanalysens forskellige positioner findes hos Hjort (1997) og hos Jørgensen og Phillips (1999).

I *Kommunikation og Diskurs* anvendes Norman Faircloughs diskursbegreb af Anna Fougts. Teksten, sprogbugen, social differentiering og sociale identiteter udgør den analytiske enhed, der danner grundlag for Faircloughs diskursteori. Sproget er altså ikke bare et kommunikationsmedium, men en integreret del af den sociale praksis. I modsætning til neomarxistiske eller socialkonstruktivistiske sprogkoncepter, er der hos Fairclough tale om et dialektisk diskursbegreb. Sproget er både præget af og prægende i forhold til den sociale praksis, der findes i det senmoderne samfund.

Fairclough udvikler i ”Language and Power” (2001) og i ”Discourse and social change” (1992) et analytisk instrumentarium, der integrerer tekstens strukturelle komponenter med den diskursive og sociale praksis. Faircloughs tekstbegreb omfatter ord- og sætningsniveauet samt argumentations- og receptionsniveauet. Interaktionens- og kommunikationsprocessens sociale strukturer er således medvirkende til at forme eller strukturere deltagernes forventninger til teksten samtidig med, at de sociale strukturer styrer dens læsning og fortolkning. Ud fra et dialektisk diskursbegreb skelner Fairclough både mellem tekstens snævre og omfattende (larger-scale) strukturer.

Anna Fougts tager udgangspunkt i Faircloughs udvidede tekstbegreb og undersøger, hvordan den so-

cialle interaktion former den kommunikative begivenhed og parternes forventninger til teksten. I artiklen ”Politisk italesættelse af danske folkebiblioteker” sammenholdes taler, der blev holdt ved årsmøderne i *Danmarks Biblioteksforening* af kulturministrene Elsebeth Gerner Nielsen og Brian Mikkelsen. Det påvises, at kulturministrenes forskellige holdninger til biblioteksvæsenet blandt andet kommer til udtryk i deres ordvalg, syntaks og brug af metaforer. Men udover disse politisk motiverede forskelle peges på den fællesmængde af erfaringer, der rent faktisk konstituerer den genre eller formidlingsform, der hedder ministertaler foran faglige organisationer. Alene rammen fastlægger et ritualiseret interaktions- og forventningsmønster. Tilhørerne forventer, at ministeren forklarer sig og sin politik, at der sendes klare signaler ud og der udvises engagement og faglig indsigt. Og selvom rammen for ministertalen på årsmøder kun tillader envejskommunikation, så åbner forventningshorisonten op for en dialogisk struktur mellem den talende og tilhøreren. Anna Fougts bruger Grenness’ banalitetbegreb (1999) for at vise, hvordan banaliteter virker som en forventet bekræftelse – af vigtigheden af selve arrangementet, af egne politiske holdninger og af de udsendte signaler. På denne baggrund eksemplificerer artiklen tesen om, at forventningsstrukturer kan påvirke den sociale praksis på en så grundlæggende måde, at den hele tiden bekræfter sig selv og at kommunikationen til sidst drukner i rutine. (Fairclough 2001; s. 114ff.)

Trine Schreiber belyser i sin artikel ”Diskursanalyse som metode til identificering af kollektive informationsbehov” spørgsmålet, om forskerens sprogspil og livsform er forståeligt og fornuftig for forretningsmanden og omvendt. I modsætning til Fougts benyttes her diskurspsykologien som teoretisk ståsted. Diskurspsykologien retter sig ifølge Jørgensen og Phillips mod den kognitive psykologi, kognitionsteorien og selv-centrerede identitetsteorier. Der tilbagevises specielt antagelsen om mennesker som selvbevidste og autonome aktører. Diskurspsykologien peger derimod på kendsgerningen, at menneskenes identiteter i sen- eller postmoderne samfund er fragmenterede; de konstrueres med udgangspunkt i og i

forhold til de situationer, den enkelte agerer i. Desuden tager diskurspsykologien afstand fra en metodologi, der gør kognitive systemer til et centralt orienterings-redskab. Eksistensen af skripter, skemaer eller rammer (frames) nægtes ikke, men deres relative autonomi drages i tvivl. For diskurspsykologien er vores system af kategorier situationelt forankret og giver derfor kun mening, relevans og konsistens i sociale situationer.

Schreiber stiller i sin analyse af et samarbejdsprojekt mellem repræsentanter fra det private erhvervsliv og fra højere læreanstalter netop spørgsmålet, om informationsbehovet identificeres på basis af universelle kognitive skemaer, eller konstrueres gennem den sociale interaktion og på baggrund af en delt erfaringsmængde. Schreiber beretter i en case om et i første omgang mislykket kommunikationsforsøg mellem forskeren og repræsentanten fra erhvervslivet; at kommunikationen mislykkes har sin årsag i, at der anvendes fortolkningsmæssige repertoarer af den ene part, der er fremmede for den anden part. Centralt for argumentationen er, at hverken hensigten med kommunikationen eller kendskabet til de i samtalen anvendte diskurstyper er afgørende for, om identificeringen af informationsbehovene lykkedes. Derimod er det refleksionen af de erfaringer, der ligger til grund for de i samtalen anvendte fortolkningsrepertoarer, der baner vejen for de informationsbehov, som viser sig i kommunikationsprocessen. Med den pointerede afgrænsning fra psykologien og behaviorisme, samt anvendelsen af diskursanalyse bliver det muligt at forankre informationsbehovet i kommunikationsteorien.

Communio-tanken

Afslutningsvis vil jeg diskutere spørgsmålet, hvordan kommunikation, identitetsdannelsen og den sociale praksis hænger sammen. Dette sker med udgangspunkt i Communio-tanken. Communio-tanken (Fassler 1997) anses desuden for at være fællesnævneren for de diskursanalytiske og de kommunikationsteoretiske bidrag til dette temanummer.

Kommunikation har sine rødder i de latinske ord *communis* og *communicare*, som betyder *at have noget til fælles, at samle og forene*. Den afledte betydning er *at meddele* eller *at rådføre sig*. Den semantiske fællesnæver er altså *at have eller at skabe tilknytning til fællesskabet*. Og uanset om *kommunikation* belyses ud fra et kulturelt eller sociologisk perspektiv, så har fællesskabstanken dybe teoretiske og praktiske rødder i de respektive domæner. For eksempel understreger den tyske kulturfilosof Gehlen (1986), at den enkelte kun er integreret i samfundet, hvis han/hun retter sin adfærd ind på kulturelle normer og værdier. Den franske sociolog Durkheim (1977) postulerer, at den enkelte ligefrem råder over en slags kollektiv bevidsthed, så snart han/hun er blevet en del af samfundet. Den kollektive bevidsthed kommer blandt andet til syne, når fællesskabet stiller krav, som den enkelte af moralske grunde er forpligtet til at honorere. For Durkheim er det individualiseringen, for Gehlen institutionernes manglende adhæsiionskraft, der er årsagerne til at samfundets orden er under pres. Kommunikationsbegrebet står således i en idehistorisk tradition, hvor der hovedsagelig fokuseres på at sikre det bestående eller på det man deler med hinanden. Kommunikation er i dette perspektiv en proces, der beforder den sociale integration – en tanke, der i øvrigt også står ret centralt i Luhmanns teori om de sociale systemer, som på basis af den for systemerne specifikke kommunikation sikrer deres stabilitet.

Den fænomenologiske sociologi (Schütz 1981; Berger og Luckmann 1966) har gjort fællesskabstanken til udgangspunkt for sit kommunikationsbegreb. Den viden og de erfaringer, mennesker deler med hinanden, er en strukturel forudsætning for at der overhovedet kan være tale om kommunikation, social handlen og fælles oplevelser. Virkeligheden består af en verden af erfaringshorisonter, som den enkelte i sin kommunikation refererer til og gennem kommunikationen inviterer andre til at deltage i. Er denne fælles mængde af viden og erfaring ikke tilstede i diskursen, så er der ikke tale om kommunikation, men kun om udveksling af tegn. I denne forbindelse er det vigtigt at fremhæve, at fællesskaber, uanset om

der er tale om virtuelle, diskursive eller praksisfællesskaber, ikke kun eksisterer på grund af at de respektive kommunikationsparter taler samme sprog, men at de samtidig også råder over en vis mængde af fælles erfaringer.

Fællesskabstanken og den sociale integration via kommunikation vægtes forskelligt i de enkelte bidrag. Schreiber fremhæver således i artiklen ”Diskursanalyse som metode til identificering af kollektive informationsbehov” netop vigtigheden af en fælles erfaringsmængde for den succesrige kommunikation. Kollektive informationsbehov opstår på baggrund af den diskursive praksis, men modificeres gennem kommunikationen. Ligeledes peger Fougt på, at en fælles erfaringsmængde er afgørende, når den ritualiserede kommunikation skal opfylde sin sociale funktion, som består i styrkelse af på forhånd entydige sociale identiteter. I denne sammenhæng virker rituallet som en slags kulturel hukommelse og drejebog, der både præger kommunikationens indhold og form. Rituallet er en lukket kommunikationsform. Langer understreger, at kulturmødet bygger på tanken om interaktionen mellem forskellige, men ligeværdige livsverdener; mens kulturformidling definerer fremmede kulturer som nationale kulturer, der ligger udenfor murene. Og endelig kommer Mikkel Christoffersen ind på, at der kun kan være tale om sociale eller teknologiske innovationer, hvis og når de korresponderer med adoptantens erfaringer.

Det er Langer, der mest eksplicit diskuterer forholdet mellem kommunikation og ekskommunikation. Kommunikation som del i en socialiseringsproces kan formes som et åbent eller lukket forløb. Afgørende bliver om der på forhånd kræves tilslutning til de for fællesskaber gældende værdier, diskursformer eller institutioner. Når *communis* oprindelige betydning er *at have fælles mure*, så tillader åbne kommunikationsformer at komme inden for murene uden at være tvunget til at opgive sin anderledeshed. Netværkskommunikationen kan ses både som en model og en metafor for den åbne og diskontinuerlige selvorganisering og selvrefleksion af sprog, identitet og tænkemåde.

Litteratur

Austin, JL (1962). *How to do Things with Words*. Oxford University Press. Oxford.

Berger, P & Luckmann, T (1966). *The Social Construction of Reality*. Penguin Books.

Durkheim, E. (1977). *Über die Teilung der sozialen Arbeit*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt/Main.

Fairclough, NL (1992). *Discourse and Social Change*. Polity Press.

Fairclough, NL (2001). *Language and power*. 2nd edition. Pearson Education Limited.

Fassler, M (1997). *Was ist Kommunikation?* Wilhelm Fink Verlag. München.

Fiske, J (1990). *Introduction to Communication studies*. 2nd edition. Routledge.

Foucault, M (1974). *Die Ordnung der Dinge. Eine Archäologie der Humanwissenschaften*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt/Main.

Gehlen, A (1986). *Urmensch und Spätkultur. Philosophische Ergebnisse und Aussagen*. Aula-Verlag. Wiesbaden.

Habermas, J (1991). *Erläuterungen zur Diskursethik*. Suhrkamp Verlag Frankfurt/Main.

Heidegger, M (1959). *Unterwegs zur Sprache*. Neske Pfullingen.

Hjort, K (red.) (1997). *Diskurs. Analyser af tekst og kontekst*. Samfundslitteratur.

Jakobson, R (1960/1979). *Elementer, funktioner og strukturer i sproget. Udvalgte artikler om sprogvidenskab og semiotik*. Nyt Nordisk Forlag.

Jørgensen, WM & Phillips, L (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag.

Latour, B (1993). *We have never been modern*. Harvester Wheatsheaf.

Luhmann, N (1985). *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt/Main.

Mauthner, F (1982). *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*. Ullstein Verlag. Frankfurt/Main, Berlin.

Rogers, ME & Kincaid, DL (1981). *Communication Networks. Toward a New Paradigm for Research*. The Free Press.

Schmidt, SJ (1996). *Kognitive Autonomie und soziale Orientierung. Konstruktivistische Bemerkungen*

zum Zusammenhang von Kognition, Kommunikation, Medien und Kultur. Suhrkamp Verlag. Frankfurt/Main.

Schütz, A (1932/1981). *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt/Main.

Shannon, CE & Weaver, W (1949). *The mathematical theory of communication*. University of Illinois Press.

Wittgenstein, L (1977). *Philosophische Untersuchungen*. Suhrkamp Verlag Frankfurt/Main.

Hans Elbeshausen er lektor ved Institut for Biblioteksvidenskab, Danmarks Biblioteksskole, København. he@db.dk

